

AMISOS'TAN (ESKİ SAMSUN) PİŞMİŞ TOPRAK KADIN BETİMLERİ

*Sümer ATASOY**

*Turgut H. ZEYREK***

FEMALE TERRACOTTAS FROM AMISOS (SAMSUN)

One of the most exciting finds from Amisos (modern Samsun) are the terracottas of Hellenistic period. The quality, the types, the moulds and the colours indicate that Amisos was a major production centre. The Amisos terracottas were purchased between 1906 and 1907. Those pieces, now stored in the Istanbul Archaeological Museum, have not yet been published. Most of the statuettes are all broken pieces. To understand their technique and types we have to refer to complete pieces and examples the museums abroad. The female terracottas from Amisos are similar to the various Hellenistic types. The repertoire included protomes, busts, masks, deities in relief, statuettes, group of figures, standing women and seated women. They were produced between the 2nd and 1st century. B.C.

Amisos, Samsun'un üç km batısında, Toraman Tepe ve onun doğu yamaçlarında İÖ 6. yüzyılda kurulmuş ve gelişmiştir.¹ Ancak, antik kentin yayılım alanı ile ilgili şimdiye kadar kapsamlı bir sistematik araştırma yapılamamıştır. Amisos ve çevresinde son yıllarda başladığımız araştırmalar sonucunda, bilinmeyen bir çok konunun açıklığına kavuşacağımızı umut etmekteyiz.

Bu çalışmanın konusu, İstanbul Arkeoloji Müzelerine 1906 ve 1907 yıllarında Samsun'dan satın alma yoluyla kazandırılmış pişmiş toprak heykelcikler arasında yer alan kadın betimleridir. Heykelciklerin bazı örnekleri çeşitli çalışmalar kapsamında daha önce incelenmiştir². Burada sunduğumuz

* Doç. Dr. Sümer Atasoy, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı TR-34459 Beyazıt-İstanbul, sumerata@hotmail.com

** Arkeolog Dr. Turgut H. Zeyrek, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antalya Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları Merkezi TR-34459 Beyazıt-İstanbul, zeyrekturgut@yahoo.de.

¹ Kentin kuruluş tarihi ve kurucularının kim olduğu konusu tartışmalıdır. Bkz.: Atasoy 1997, 34.

² Mendel 1908; Mollard-Besques 1963; 1972; Atasoy 1997; Summerer 1999.

çalışmanın amacı, İstanbul Arkeoloji Müzesindeki yayınlanmamış örnekler yardımıyla bu eserlerin genel bir değerlendirmesini yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda sürdürdüğümüz çalışmalarımızda, yukarıda değinilen Amisos pişmiş toprak eserleri ile ilgili araştırmalardan geniş ölçüde yararlanılmıştır³.

Amisos kökenli pişmiş toprak kadın betimlerinin çoğu, baş ve gövde parçalarından oluşurlar. Bu eserler ile tipolojik, stilistik ve kil cinsi bakımından yakın benzerlik gösteren pek çok örnek Anadolu'nun batı ve güney kıyıları ile Ege Adalarında Amisos'a uzak merkezlerde de ortaya çıkarılmıştır⁴. Ancak, Amisos pişmiş toprak kadın heykelciklerinin yakın benzerleri Türkiye dışında, Karadeniz kıyılarındaki kazılarda çok sayıda ele geçmiştir.

I. Buluntuların Yeri

Amisos pişmiş toprak kadın heykelciklerinin büyük kısmı İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki diğer Amisos buluntuları gibi yasal olmayan kazılarla ortaya çıkarılmış, 1906 ve 1907'de müzeye toplu halde satın alma yoluyla kazandırılmıştır⁵. Müzedeki bir diğer grup 1908 yılında İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde görevli olan Theodor Macridy'nin sürdürdüğü sondaj çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır⁶. Üçüncü buluntu grubu ise Toraman Tepe'de, 1954 yılında Amerikan askerleri tarafından radar tesisleri kurulurken, arazi düzeltilmesi sırasında çıkan ve tepenin batı yamaçlarına dökülmüş toprağın içinden toplanmıştır⁷.

II. Teknik

Bu eserlerin çoğunun yüzeyi kızılımsı sarı renklidir. Ayrıca, kızılımsı kahverenginden gri kahverengine kadar değişen renk tonları çok kullanılmıştır. Bazen aynı parça üzerinde farklı renk tonlarına rastlanır. Genelde kilin çekirdeği gri renklidir ve içinde az miktarda mika vardır.

Heykelcikler üzerinde krem renk astar üzerine kırmızı, mavi, siyah ve sarı renkler kullanılmıştır. Takılar ile başlardaki çelenk ve taçlarda altın yaldıza rastlanır⁸.

Kadın heykelciklerinin üretildiği kilin kaynağı Amisos civarındaki nehir deltaları-Halys/Kızılırmak ile Iris/Yeşilirmak ve diğer akarsu yatakları olmalıdır.

Amisos kadın heykelcikleri hem kalıp hem de el ile yapılmıştır. Hiç biri doğrudan kalıpta biçimlenmemiştir. Kadın heykelcikleri arasında sayıları az da olsa içi boş, tamamen elde biçimlenmiş örnekler de vardır. Bunların üzerinde

³ Summerer 1999; Atasoy 1997.

⁴ Burr Thompson 1963, 15-16, No. 12, 20, 49, 212; Mollard-Besques 1972, 87, 90; Summerer 1999, 139-142.

⁵ Eski eser satıcıları bu eserleri Kara Samsun adı verilen bölgede bulduklarını beyan etmiştir.

⁶ Theodor Macridy'in sürdürdüğü çalışmaların hiçbir belgesi ve bilgisi yoktur.

⁷ Bu hafriyat sırasında pek çok antik yapı da tahrip edilmiştir. Bkz.: Bryer-Winfield 1985, 95.

⁸ Atasoy 1997, 96.

pişme deliği yoktur. Bazıları da tek parça, içi doludur. Heykelciklerin arka kısmının detayları ya basit biçimde belirtilmiş veya düz bırakılmıştır. İçi boş heykelciklerin çoğu önce kalıpta cepheden betimlenmiştir. Başların içi genelde boş değildir. Başın arka ve ön kısmı ayrı kalıplanmış, birleştirildikleri noktadaki kil çapakları itinayla düzeltilmiştir. İçi boş figürlerin çoğunun arkasında pişme deliği bulunur. Bu delikler yuvarlak, oval, kare, dikdörtgen ve üçgen biçimde olabilmektedir ve boyutları genelde küçüktür.

Kadın heykelcikleri genelde bir kaide üzerindedir ve figür ile kaide birlikte kalıplanmıştır. Kaidelerin şekilleri yuvarlak, oval, dörtgen biçimli, bazen de plinthos şeklinde olabilmektedir.

III. Tipler

İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Amisos pişmiş toprak kadın heykelciklerinin çoğu küçük ve kırık parçalar halindedir; genelde belirli bir tip veya figürü tanımlamaya yardımcı olamazlar.

A. Protomlar

Amisos pişmiş toprak kadın tipleri arasında cepheden betimlenmiş yüksek kabartma başlar ile gövde, el ve kolları kapsayan baş betimleri, -protomlar-, bulunur. Bunların arka yüzleri daima içbükey ve eğimlidir. Arka yüzdeki delikler, bunların asılarak kullanıldığını gösterir. Bazı protomlarda arka bölüm de işlenmiştir. Bu durumda başın üst kısmı öne çıkıntı yapar ve yüz hattı çeneye doğru eğimlidir.

Kadın protomu örnekleri arasında, genelde başları yana dönük kadın büstleri yaygındır. Saçlar, açık ve hafif dalgalı, uzun buklelidir. Alın üstü saç, genelde anastole benzeri biçimde işlenmiştir. Elbise, sağ göğüsü veya sol göğüsü açıkta bırakacak biçimdedir. Örneklerin tümünde kadın bir eliyle omuzu üzerindeki saç buklelerini tutmaktadır. İyi durumda ele geçen protomların başları altın yaldızlı, saçları ve giysileri siyah boyalıdır. Bu protomların işlevleri konusu tartışmalıdır. Bunların ahşap lahitlerde kaplama levhası olduğu yahut mobilya veya mezar odalarının duvar süslemeleri olabileceğinden söz edilir⁹. Ayrıca, ikonografik özellikleri nedeniyle Amazon olarak tanımlayanlar da vardır¹⁰ (Resim 1-2).

⁹ Rollas 1967, 53; Schmidt 1994, 183.

¹⁰ Summerer 1999, 55.

Resim 1: Protom (Summerer 1999, Lev. 14, PVI17)

Resim 2: Protom (Summerer 1999, Lev. 14, PVI16)

B. Büstler

Amisos pişmiş toprak büstleri tam plastik baş ile gövdenin üst kısmına ait parçalar yardımıyla tanımlanır. Bunların protomlardan farkları, arka yüzlerinin de işlenmiş olmasıdır. Amisos büstlerinde geniş kenarlı, genellikle kalathos şeklinde poloslar ayırt edici özellik taşır¹¹ (Resim 3).

¹¹ Karş.: Summerer 1999, 57-58.

Resim 3: Büst (Atasoy 1997, Resim 34)

C. Masklar

Kadın maskları başın yüz kısmından meydana gelen betimlerdir. Protomların aksine bunlarda boyun ve gövde belirtilmemiştir; ne amaçla kullanıldıkları bilinmemektedir. Üst kısımlarında yer alan asma delikleri bunların duvarda asılı durduğunu kanıtlar. Kadın maskı örnekleri genelde komedi tipi özellikleri taşırlar.

Resim 4: Mask Parçası; Genç kadın

Mask Parçası; Genç kadın

Yükseklik: 5.8 cm

Kil Rengi: Kırmızımsı-sarı (7.5 YR 6/6)

Resim: 4

Saçları alın üzerinde iki yana ayrılmıştır ve hafif dalgalıdır. Ağız oldukça geniş açılmıştır. Burun küçüktür. Yuvarlak yüz hattı vardır. Çenesi küçüktür ve hafif öne çıkıntı yapar.

D. Kabartmalı Betimler

Kabartmalı betimler sadece figürlü parçalardan ibarettir. Kadın figürlerinden bazılarını atribüleri sayesinde isimlendirmek mümkündür.

Resim 5: Kabartma Parçası; Nike

Kabartma Parçası; Nike

Yükseklik: 6.7 cm

Kil Rengi: Kahverengimsi sarı (10 YR 6/6)

Khitonlu, cepheden betimlenmiş. Sol yanında görülen kanat, figürü Nike olarak tanımlamaya yardımcı olur.

Resim: 5

Resim 6: Kabartma parçası; Aphrodite (?)

Kabartma parçası; Aphrodite (?)

Resim: 6

Yükseklik: 7 cm

Kil Rengi: Kırmızımsı-sarı (7.5 YR 6/6)

Gövdenin sadece üst kısmı mevcut. Sol kol dirsekten kıvrılmış ve eli sol göğsü üzerindedir. Sağ eli ile omuzu üzerindeki saçarını tutmaktadır.

Resim 7: Kabartma parçası. Kybele (?) veya Tykhe (?)

Kabartma parçası. Kybele (?) veya Tykhe (?)

Resim: 7

Yükseklik: 7.9 cm

Kil Rengi: Kırmızımsı-sarı (7.5 YR 6/6)

Sadece belden yukarı kısmı mevcuttur. Khitonlu bir kadın. Başında yüksek bir taç/kolpos taşımaktadır.

E. Heykelcikler

Amisos kadın heykelciklerini figür sayısı ve kompozisyonuna göre, çok figürlü ve tek figürlü betimlenenler olarak iki gruba ayırmak mümkündür.

E.1. Çok Figürlü Gruplar

Bu gruplarda figürler birbiriyle bağlantılı bir üslupta betimlenmiştir. Sevgi sahneleri, anne ve çocuk betimli heykelcikler ayrı tip gruplarını oluştururlar.

Hellenistik sanatta sevgi, yaygın kullanılmış bir konudur. Öpüşme sahnesi İÖ. 2. ve 1. yüzyıllarda çok işlenmiştir. Sevgi sahnesinin ayakta veya oturur biçimde birçok örnekleri vardır.

Resim 8: Heykelcik parçası. Çok figürlü grup, sevgi sahnesi

Heykelcik parçası. Çok figürlü grup, sevgi sahnesi Resim: 8

Yükseklik: 7.6 cm

Kil Rengi: Kırmızımsı-sarı (5 YR 6/6)

İki figürün kucaklaşıp öpüşürken betimlendiği bir sahnedir.

Resim 9: Heykelcik parçası. Çok figürlü grup, sevgi sahnesi

Heykelcik parçası. Sevgi sahnesi

Resim: 9

Yükseklik: 9.6 cm

Kil Rengi: Kırmızımsı-sarı (7.5 YR 6/6)

Başlar eksiktir. Çok figürlü oturan gruba ait bir örnektir.

Kutsal alanlarda ele geçen çocuklu kadın heykelcikleri, çocuğun kolay doğması veya sağlıklı yetişmesi için adak hediyesi, mezarlarda bulunan örnekler ise küçük yaşta ölen çocukların, ölümden sonraki yaşamında korunması için bırakılmış olmalıydı.

Resim 10: Heykelcik parçası. Çok figürlü grup, çocuklu anne

Heykelcik parçası. Çok figürlü grup, çocuklu anne Resim:10

Yükseklik: 8.2 cm

Kil Rengi: Kırmızımsı-sarı (7.5 YR 6/6)

Yüksek bir koltukta oturan ve kucağında tuttuğu çocuğunu emziren kadın betimidir.

E.2. Tek Figürler

Tek heykelcikler, 6 ile 35 cm arasında değişen yüksekliklere sahiptir.

E.2.a. Oturan Kadınlar

Heykelcikler arasında oturan kadın tipinin tam bir örneği yoktur. Bunlar sadece gövdesinin alt kısmı kalmış örneklerle tanımlanırlar. Kaya veya taht üzerinde oturmuş kadın motifine Kybele, Penelope, Tykhe ve Nymphe heykelciklerinde çok rastlanır.

Resim 11: Heykelcik parçası. Tek figür oturan kadın

Heykelcik parçası. Tek figür, oturan kadın

Resim: 11

Yükseklik: 5.7 cm

Kil Rengi: Kırmızımsı-sarı (7.5 YR 6/6)

Khiton ve manto giymiş bir kadın. Sol bacağına yana doğru açtığı için elbisesinin derin kıvrımları belirgin bir şekilde görülür.

E.2.b. Ayakta Duran Kadınlar

Ayakta duran kadın heykelciklerinin birbirinden farklı çok sayıda tipleri vardır: Mantosu ile başını ve vücudunu örtenler, sağ elini sol göğsü üzerinde tutanlar, "manto dansçıları", kap taşıyanlar, bir desteğe abanmış halde betimlenenler, yarı çıplaklar vs.

Resim 12: Heykelcik. Ayakta duran kadın

Heykelcik. Ayakta duran kadın

Resim: 12

Yükseklik: 9.4 cm

Kil Rengi: Kırmızımsı-sarı (7.5 YR 6/6)

Bir kaide üzerindedir. Kalın bir manto başı ile vücudunu tamamen örter, ancak göğüsleri ve yüzü açıktadır.

F. Başlar

Ölçüleri 3-8 cm ile 12-15 cm arasında değişen başların küçük boyutlu olanları heykelciklere aittir. Ancak büyük boyutlu başların büst, protom veya büyük heykelciklerden hangisine ait olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Başında yayvan ve yüksek bir taç taşıyan baş tipleri çoktur. Başındaki süsleri, saçların taranma şekli gibi ikonografik farkları yardımıyla başları gruplara ayırmak mümkündür.

Resim 13: Heykelcik başı

Heykelcik başı. Kadın

Resim: 13

Yükseklik: 4.7 cm

Kil Rengi: Kırmızımsı-sarı (7.5 YR 6/6)

Kenarları yuvarlatılmış yüksek bir taç taşır. Tacın yüzeyi nokta bezeklidir ve alnın ortasında bir bant ile sarılmıştır.

IV. Üslup ve Tarihleme

Amisos kökenli pişmiş toprak kadın betimleri yukarıda da değinildiği gibi bilimsel bir kazıdan çıkmış toplu bir buluntu değildir ve tarihlemeyi destekleyecek başka arkeolojik malzeme yoktur¹². Buluntuların, benzer örnekleri Hellenistik döneme tarihlenmektedir¹³ ve buluntular arasında İÖ 2. yüzyıldan erkene tarihlenen bir örnek yoktur.

Amisos pişmiş toprak kadın heykelcikleri genel olarak değerlendirildiğinde, birbirleri ile üslup ve ikonografi birliği oluştururlar. Ayrıca, yapım teknikleri ve kil kaliteleri de aynıdır. Bu bağlamda, bunların kısa bir zaman diliminde üretilmiş olmaları, hatta aynı atölyenin malı olmaları da mümkündür. Pişmiş toprak eserler, belirli tipleri tekrarlar, ancak birbirinin tam benzeri örneklerin sayısı azdır. Batı Anadolu'da bu tipler, Priene, Myrina, Pergamon ve Troia'da İÖ 3. yüzyıl sonu ve İÖ 2. yüzyıl boyunca çok yaygındır.

¹² Macridy'nin sondaj çalışmalarında bulunmuş keramiklerin pişmiş toprak eserler ile birlikte ele geçtiklerine dair bilgi yoktur.

¹³ Summerer 1999, 148.

KAYNAKÇA

- Atasoy 1997 S. Atasoy, *Amisos. Karadeniz Kıyısında Antik Bir Kent*, Samsun.
- Boardman 1980 J. Boardman, *The Greeks Overseas*, New York.
- Bryer-Winfield 1985 A. Bryer - D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, *Dumbarton Oaks Studies* 20, Washington D. C.
- Burr Thompson 1963 D. Burr Thompson, *Troy. The terracotta Figurines of the Hellenistic Period. Supplementary Monograph 3*, Princeton.
- Cain 1988 H.U. Cain, "Chronologie, Ikonographie und Bedeutung der römischen Maskenreliefs", *Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn*: 107-221.
- Froning 1981 H. Froning, *Marmor-Schmuckreliefs mit griechischen Mythen im 1. Jh. v. Chr.: Untersuchungen zur Chronologie und Funktion*, Mainz.
- Heilmeyer 1997 W. D. Heilmeyer (Ed.), *Der Pergamonaltar. Die neue Präsentation nach Restaurierung des Telephosfrieses*, Berlin.
- Himmelman 1975 N. Himmelman, *Drei hellenistische Bronzen in Bonn*, Berlin.
- Kenner 1960 H. Kenner, *Weinen und Lachen in der griechischen Kunst*, Wien.
- Mendel 1908 G. Mendel, *Musées Impériaux Ottomans. Catalogue des Figurines grecques de terre cuite*, Constantinople.
- Mollard-Besques 1963 S. Mollard-Besques, *Les terres cuites grecques*, Paris.
- Mollard-Besques 1972 S. Mollard-Besques, *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre-cuite Grecs; Etrusques et romains Epoques Hellenistique et Romaine Grèce et Asia Mineure III*, Paris.
- Pedrizet 1910 P. Pedrizet, *Cultes et Mythes du Pangée* (Yayın Yeri Yok).
- Pottier - Reinach 1887 E. Pottier - S. Reinach, A. Veyries, *La nécropole de Myrina*, Paris.
- Rollas 1967 A. N. Rollas. "Bitinyadan Gelen Renkli Pişmiş Toprak Heykelcikler", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı* 13/14, 1967, 51-56.
- Schmidt 1994 E. Schmidt. *Katalog der antiken Terrakotten. I. Die figürlichen*

Terrakotten. Martin von Wagner Museum der Universität Würzburg, Mainz.

Summerer 1999 L. Summerer, *Hellenistische Terrakotten aus Amisos. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte des Pontosgebietes.* *Geographica Historica* 13, Stuttgart.

Wegener 1985 S. Wegener, *Funktion und Bedeutung landschaftlicher Elemente in der griechischen Reliefkunst archaischer bis hellenistische Zeit,* Frankfurt am Main.

Webster 1995 T. B. L. Webster, *Monuments Illustrating New Comedy,* London.